

ИДЕЈА „БОЖАНСКОГ КРАЉА” У ФАРАОНСКОМ ЕГИПТУ И ПРЕКОЛОНИЈАЛНОЈ АФРИЦИ У УПОРЕДНОЈ ПЕРСПЕКТИВИ*

Аутор: ЛУКАШ БИРСКИ

Имејл: lukasz.byrski.uj@gmail.com

Филолошки факултет Јагелонског универзитета

Увод: Велики део историје претколонијалне Африке је непознат због недостатка писмених система јужно од Сахаре. Сачувани усмени извори су непотпуни. Истраживачи се ослањају на арапске хронике, записе европских путника и савремене афричке традиције како би реконструисали прошлост. Чарлс Габријел Селигман је дефинисао „божанског краља” као владара који: 1) има моћ над природом; 2) служи као динамички центар универзума, са строго регулисаним радњама које утичу на сва бића и 3) мора бити убијен ако му моћ ослаби, да би заштитио свет. Овај опис се односи и на владаре древног Египта.

Циљ: Овај рад је посвећен теми божанских краљева, сличностима и разликама између концепта на афричком континенту.

Материјал и методе: Истраживање користи извештаје које су објавили антрополози. Извештаји су забележили одређене афричке обичаје. Ови обичаји се затим упоређују са изворима из древног Египта. Користиће се аналитичка метода.

Резултати: Резултати анализе показују да древне египатске традиције нису потпуно одвојене од афричке позадине и да ову везу не треба занемарити при тумачењу древних египатских обичаја.

Закључак: Египатски фараон је отелотворио афричку традицију „божанског краља”, где је фестивал Сед заменио ритуално краљеубиство, какво се виђа у другим афричким културама. Иако су били поштовани, фараони су и даље сматрани смртницима, што је очигледно у историјским покушајима атентата. Овај двоструки поглед одражава идеју „Небеског мандата”: ако превлада хаос, владар није истински божански. Обичаји попут брака између браће и сестара издвајају божанске краљеве, појачавајући њихов јединствени статус. Генерално, египатско краљевство дели јаке везе са ширим афричким традицијама.

Кључне речи: божански краљ, фараон, древни Египат, претколонијална Африка, антропологија, краљеубиство.

УВОД

Историја преколонијалне Африке остаје углавном мистерија. Народи који су живели јужно од Сахаре нису развили системе писања. Сачуване су само усмене информације, и нажалост, оне су непотпуне. Истраживачима историје овог континента помажу арапске хронике и извештаји европских путника. Обичаји се могу делимично реконструисати на основу традиција које су неговала савремена афричка племена. То није био случај у старом Египту, који пружа бројне писане изворе у облику хијероглифских натписа, папируса и других материјала, као и извештаје

* Желео бих да се захвалим RKN UJ – Савету студентских клубова Јагелонског универзитета на финансијској подршци за учешће на овој конференцији

древних путника из других земаља, попут Херодота.

Пре око 5.000 година, Сахара је доживела брзе климатске промене, трансформишући „зелену Сахару” у пустињу, процес за који истраживачи процењују да се догодио у року од три до четири генерације, односно око 100 година [Kędzierski, 2025]. Део становништва, приморан да се пресели из овог подручја, завршио је у долини Нила, док су се други преселили јужно од Сахаре. Стога је поређење степена културних сличности између ових региона важно истраживачко питање. Један од обичаја који се налази у оба региона јесте приписивање божанских атрибута владарима. Овај рад ће се бавити овим питањем.

МАТЕРИЈАЛ И МЕТОДЕ

Материјали коришћени за анализу потичу из арапских хроника и радова антрополога који су проучавали одређена афричка друштва. Они ће бити упоређени са информацијама прикупљеним из египатских извора у вези са темом рада. Међутим, пре тога, требало би представити теоријски оквир за концепт који се разматра.

Према антрополошкој дефиницији „божанског краља” Чарлса Габријела Селигмана, такав владар мора да испуњава три услова: 1) „имати моћ над природом”; 2) „бити динамични центар универзума чији поступци и животи утичу на сва бића и стога морају бити строго регулисани”; 3) „бити убијен када његова моћ ослаби, како би се спречило да свет падне са човекобогом” [Richards, 1968, str. 23].

Горе наведена дефиниција биће поменута у упоредној анализи у одељку за дискусију.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

ЗАПАДНА АФРИКА

Најранији извори (искључујући Египат), полулегендарни, постоје о краљевству Гана у Западној Африци. Према хроници „Тарих ал-Судан” из 17. века, коју је написао Абд ар-Рахман ал-Сади из Тимбуктуа, први владар ове државе био је Кајамага, што на језику Уакоре значи „краљ злата” [WHS, 2007, str. 157]. Ово име добро илуструје чињеницу да су владари Гане имали монопол на рударство и трговину златом, које је служило као валута. Локалним трговцима је било дозвољено да испирају златни песак из речних корита. Дотично злато је симболизовало владара и било је и боје сунца. Међу народом Ашант са Златне обале, краљ се звао Асантехене; један дански путник га описује као „блиставог од златне прашине која се лепи за његово намазано тело”. Даље помиње да је седео на блоку злата, близу дрвета са златним лишћем и грамама, и да су му се поданици обраћали са „Свевишњи, Ватрено обојени” [Parrinder, 1956, 113]¹. Након смрти, тело божанског краља је такође посуто златним прахом, који је коришћен за пуњење седам рупа на телу, након чега је тело стављено у ковчег.

Још један пример су Јорубе, који су насељавали земље источно од Ашантија у Гвинејском заливу. Међу Јорубама Нигерије постоји мит о легендарном краљу Шангу, за кога се говорило да је био четврти владар овог племена у граду Оцо. Овај краљ је имао на располагању два генерала, позната по својој љубави према рату и утицајнија од њега самог. Читава земља је била опустошена ратовима. На наговор своје жене, одлучио је да их окрене једног против другог и тако елиминише бар једног. На крају, Гбонка је изашао као победник у двобоју, пошто је претходно отишао код врача

¹ „Supreme, Fire-coloured”.

који су користили магију да га учине имуним и на стреле и на ватру. Након победе, Гбонка је наредио да се запали, а када је био неповређен, Шанго је био приморан да попусти – отишао је у шуму и обесио се. Убрзо су се на његовом гробу појавили ланци, а он се уздигао на небеса и постао један од богова. Његова жена, Оца, по којој је народ Јоруба назвао реку Нигер, учинила је исто. Шанго је од тада постао бог грома и муње, којима погађа клеветнике и прекршиоце заклетве [Goraj et al., 2007, str. 78–79]. Јоруба краља зову „Оба”, што је положај изабраног из краљевске лозе. Оба се сматра светим, јер потиче од заједничког претка свих племена, Одудува, који је основао свети град Ифе. Његово крунисање је јединствено – фраза, која се у нашем разумевању преводи као „постати краљ”, дословно значи „појести краља” – и изабрани краљ је приморан да поједе срце свог претходника као ритуални оброк. Ако то не учини, заједница може да се побуни и захтева свргавање владара, јер „није постао прави краљ” = „није појео краља”.

Слично томе, када владар Абеокуте у Западној Африци, познат као Алаке, умре, његова глава се одсеца и поклања новом владару, што тада постаје фетиш. Да би стекао магијску моћ својих предака, нови краљ мора да поједе комад меса свог претходника — језик главе се одсеца и даје му се да једе [Frazer, 1922].²

Наследник владара народа Јоруба добија, након испуњења своје ритуалне обавезе, своје инсигније: „круну” са перлама, краљевску одору, коралне ланце, скиптар и „Мач милости”. После пет дана, ходочашће у храм у светом граду Ифеу и добија „Мач правде”. После још пет дана, ходочашће у светилиште бога рата и моли се за мирну владавину. Тек тада може ући у своју палату и преузети дужност [Parrinder, 1956, str. 116].

У прошлости, Јоруба су такође веровали да ако се роб жртвује богу Огуну пре војне експедиције, несрећна особа ће се поново родити као краљ [Goraj et al., 2007, str. 129].³

Када би владар умро, достојанственици који су добровољно извршили самоубиство, сматрајући то највишом чашћу, сахрањивани су са њим. У краљевству Оцо, владареве жене су га такође пратиле. Ове особе су се звале Абобаку (аб-оба-ку), што значи „оне које умиру са краљем” [Goraj et al., 2007, str. 133].⁴ Пошто се владар сматрао светим, у Бенину је, на пример, сахрањен у седећем положају, као да још увек седи на престолу. Пре сахране, одржавала се велика жртва, током које су Абобаку могли да раде шта год желе. Овај обичај је вероватно имао за циљ да спречи интриге против владара током његовог живота. Међу овим племенима, ритуално убијање краља није практиковано у историјским временима, као што је био случај у бившој провинцији Нгоио у преколонијалном Конгу, где је краљ профилактички погубљен следећег дана како би се спречило да се разболи, што је имало катастрофалне последице по свет. То је такође било због чињенице да је свети краљ имао директну органску везу са космичким поретком, а свако оштећење његовог здравља или старење негативно је утицало на оне око њега [Westermarck, 1908, str. 22–24]. Уместо тога, међу Јорубама наилазимо на церемонију звану ориса, посвећену Јемоци (Јеманци). Јемоца је богиња вегетације, жетве и плодности, као и врачања. Током ове церемоније, изводи се ритуал у којем свештеница мора да носи на глави тиквицу која садржи опасно наелектрисање – моћ асе, која се сматра нестабилном и експлозивном. Тиква се не сме испустити, јер би то имало веома страшне последице по село и резултирало смрћу владара. Када свештеница стигне на престо, владар се пуни енергијом асе. Пажљивији поглед на овај догађај открива да је богиња Јемоца убила

2 J.G. Frazer, Chapter 27. Succession to the Soul Y: The Golden Bough (1922).

3 Пре него што је жртвован, роб је могао да користи шта год је желео [Goraj et al., 2007, str. 129].

4 „Данас га замењују, на пример, коза и бели петао” [Goraj et al., 2007, str. 133].

краља, исцрпљујући његову енергију, а истовремено му дајући нову енергију. Краљ ритуално умире и поново се рађа као нови владар; више није иста особа. Јорубе тада кажу: „Краљ није мртав” [Apter, 1991, str. 221–222].

ДРЕВНИ ЕГИПАТ

У раном периоду државности на географском подручју Египта (период Накада II и III), сличне карактеристике су вероватно приписиване владарима, али у историјским временима, заједно са друштвеним развојем, оне су делимично замагљене [Bator, 2007, str. 38]. Фараонова веза са светом богова изражавала се у титуларном повезивању првенствено са соларним божанством по имену Ра. Од четврте династије, познате и као „градитељи пирамида”, фараон је званично називан *sa R*’ – „син Ра” [Schneider, 2001, str. 25]. Пирамиде су биле повезане са веровањима о владару, а посебно са теолошким ставовима свештеника Хелиополиса, према којима су се владари Египта, након смрти, сједињавали са својим божанским оцем – Ра, и са њим путовали небом, утичући на животе свих становника „Две земље”, како су сами Египћани називали уједињено краљевство Горњег и Доњег Египта [Rachet, 2006, str. 269]. На овај начин се остварује прва карактеристика „божанског краља”, коју је идентификовао Ц.Г. Селигман, а која се тиче контроле над силама природе. Соларна природа пирамида изражена је у њиховој пажљиво полираној кречњачкој облози, која је до данас сачувана само фрагментарно и налази се *in situ* само на врху гробнице за коју се претпоставља да је изграђена за Куфуа (Кеопса). Ово је рефлектовало сунчеве зраке, стварајући оптичку илузију да су саме грађевине извори светлости. Идеологија која повезује владара са соларном симболиком кулминирала је током владавине следеће династије, пете, која је увела нови тип храмовне грађевине посвећене богу сунца Ра, такозвани „соларни храм”. Владавине прва три владара ове династије повезане су са легендом познатом као „Прича о чудесним догађајима”, сачуваном на папирусу Весткар. У њој се наводи да је њихов физички отац био сам бог сунца, чиме се пружа оправдање за горе поменути епитет [Hart, 2005, str. 126; Andrzejewski, 1958]. Осим овога, фараони су користили и друге титуле које су наглашавале њихово божанско порекло и легитимитет њихове моћи, нпр. „изабраник Ра”, „Ра је онај који га је родио” или „богат маатом [бог] Ра” [Schneider, 2001, str. 25–26].

Фараон је, такође, био повезан са соларном симболиком кроз своју идентификацију са Хорусом – сином бога сунца, приказаним као соко – много ранијим титуларним именом од претходно поменутог, које је наглашавало везу владара са Ра. Међутим, свој коначни облик је добило као прво краљевско име – такозвано „Хорусово име” – у средини Старог краљевства, иако је слика бога сокола већ пратила краљевску симболику још од пре првог уједињења Египта и током владавине династије „0” (око 3150–3050. п. н. е.) [McDermott, 2002, str. 82; Bator, 2007, str. 38–39; Traunecker, 2007]. Следеће име, првобитно друго, али у проширеном облику титуларног имена треће, описује владара као „Златни Хорус” или „Златно Сунце” (*нубџи*) [Bator, 2007, str. 39]. Једна теорија такође тврди да друго име: *nbtj* (*небџи*), или „Две богиње”, и термин *nsw-bit* (*несу биџи*), који претходи четвртом имену, које се преводи као „Краљ Горњег и Доњег Египта”, указују на двоструку функцију владара – божански и краљевски аспект, изражен кроз заштиту две богиње: лешинара Нехбет (Горњи Египат) и кобре Ваџет (Доњи Египат) и симболику биљке папируса и пчеле (несу бит дословно значи: „Онај који припада биљци папируса и пчели”, симболизујући Горњи и Доњи Египат, респективно) [Hart, 2005, str. 126–127; McDermott, 2002, str. 82–85].

Од свих ових епитета, посебно је значајан епитет Усер-Маат-Ра, који значи „Ра

богат маатом”. Концепт маата је изузетно сложен концепт, прилично тежак за објашњење. Дословно схваћен, може се превести као „правда” или „закон”, али то не исцрпљује његово значење. Египћани су га такође схватили као „хармонију” или „космички поредак” [Rachet, 2006, str. 192]. Фараон је, у извесном смислу, држао космичку хармонију коју му је поверио бог сунца – Ра, као свој намесник у земаљском царству, бивајући његов чувар и гарант [Schneider, 2001, str. 22; Bator, 2012, str. 242]. Међутим, његова смрт или период између владавина третирани су као период хаоса – ера у којој је маат поремећен [Byrski, 2012, str. 25]. Да би се то спречило, краљ је сваких 30 година морао да одржи ритуал под називом Хеб Сед или „Празник краљевских јубилеја”, такође познат једноставно као Сед. Током овог ритуала, владар је повратио своју „моћ” и било му је дозвољено да настави да влада [Rachet, 2006, str. 342]. Име овог празника потиче од архаичног божанства шакала по имену Сед, чији је епитет вероватно био Вепвавет (Упваут), што значи „Отварач стаза [у подземљу]”, што је касније постало име посебног божанства. То је поткрепљено чињеницом да је и он приказиван као шакал, а владар је поистовећен са Вепваветом, који је носио епитет „Брзи лутајући шакал” када је бранио границе државе [Pinch, 2002, str. 213]. Што се схватало као способност владара да одржава космички поредак.

Тачан редослед ритуалних активности које је фараон морао да обави током церемоније Хеб Сед није сасвим јасан. Познато је да је део церемоније укључивао подизање стуба Џед, који симболизује регенерацију виталних снага владара. Овоме је понекад претходила симулирана битка између две стране, представљајући вечну борбу између сила реда и хаоса [Pinch, 2002, str. 128]. Краљ је, такође, морао да покаже физичку снагу. Симбол Џеда, који приказује стуб трске, на крају је постао кичма бога Озириса, кога је, према једном миту, раскомадао његов брат Сет – божанство које персонификује силе хаоса – у његовој жељи да преузме власт над државом. Хијероглифски симбол који приказује стуб Џеда исписује речи које значе „стабилност” или „непроменљивост” [Pinch, 2002, str. 127]. Обележавање фестивала Сед не разликује египатског фараона од афричких „божанских краљева”. Постоје неке сличности са концептима из других региона континента током претколонијалног периода. На пример, ашантски поглавари и владари Златне обале морали су бити у одличној физичкој кондицији, јер је, због њихове везе са космичким поретком, свако оштећење њиховог здравља могло довести свет до катастрофе. Могли су бити свргнути ако су имали одређене мане или болести (нпр. алкохолизам, лудило, импотенција) или ако су били изузетно окрутни [Parrinder, 1956, str. 111]. Њихова сфера деловања обухватала је посредовање између народа и краљевских предака, обављање ритуала и вођење верских церемонија [ERŚ, 2005, str. 15]⁵. Крунисање подразумева подизање изабраног краља изнад Златне столице. Након овог догађаја, божански краљ не сме додирнути земљу, да не би дошао у сукоб са духом земље. Такође, мора да се уздржи од јела или пића у јавности, а ако то учини, све се педантно сакупља у хаљину која се носи испред њега. Ако се владар појави у јавности на церемонијама, увек се носи изнад земље [Eliade, 1993, str. 21]⁶. Карактеристична одлика западноафричких култура била је церемонијална аудијенција код владара, означена ударањем будњева, током које су поданици примљени владару падали ничице, а главе су им посипане песком или земљом.

5 „[...]Свети краљ царује, али не влада” [ERŚ, 2005, str. 15: Afrykańskie religie rodzime / afrykańskie religie tradycyjne].

6 „У неким земљама краљ не може да додирне земљу, јер би је уништио силама концентрисаним у њему; зато га морају носити или мора да хода по теписима итд.” [Eliade, 1993, str. 21].

ЗАКЉУЧАК

Као што се може видети, египатски владар се савршено уклапа у традицију „божанског краља” која се неговала широм континента. Фестивал Сед у старом Египту је стога био замена за стварно ритуално убијање краља и представљао је развој овог обичаја, слично церемонији Ориса коју су развили Јорубе из Западне Африке. Владар старог Египта поседовао је све одговарајуће атрибуте „божанског краља” поменутог на почетку. Међутим, он је испунио своју улогу у сложенијем друштву. С једне стране, веровало се да владар обезбеђује космички поредак, али с друге стране, сматран је обичним смртником, што доказују покушаји атентата на краља документовани у судским документима, као што је атентат на Рамзеса III. Иако су се сматрали светогрђем, сама чињеница да су почињени показује да владар није доживљаван као свемоћно божанство. Овај дуализам египатског владара, о коме расправљају многи научници, не доводи у питање фараонову идентификацију са „божанским краљевима”, већ сугерише каснији развој концепта моћи у концепт који подсећа на онај из далеке Кине, наиме идеју такозваног „Небеског мандата”. Другим речима, ако свет падне у хаос, то значи да престо не заузима „божански владар”, већ обичан смртник који може бити свргнут или чак убијен [Bator, 2007, str. 42]. Фараон је такође испуњавао све ритуалне захтеве „божанског краља”, укључујући и кршење најчешћег табуа: женидбу са сестром. Сврха таквог обичаја у преколонијалним афричким друштвима била је да се владар разликује од обичних смртника симболичним ослобађањем од свих људских заповести и забрана [Tymowski, 1996, str. 748–749]. На питање да ли се египатски фараон може тумачити као афрички „божански краљ”, одговор изгледа потврдно. Међутим, сличности између Фестивала краљевског јубилеја и обичаја из унутрашњости континента додатно наглашавају ређе изложен афрички аспект египатске цивилизације.

ЛИТЕРАТУРА

- Apter A., *The Embodiment of Paradox: Yoruba Kingship and Female Power*, *Cultural Anthropology*, 1991, 6, 2, 212–229.
- Bator W. (2007). Faraon – boski protektor Egiptu i jego niebiańscy patroni. Y: N. Alekszejenko, J. Babinow, H. Hoffmann (Eds.). *Heavenly Patrons and Earthly Ministry of Religion. Sacrum et Profanum III*, Sevastopol: National Preserve of Tauric Chersonesos. 37–43.
- Bator W. (2012). *Religia starożytnego Egiptu. Perspektywa religioznawcza*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Byrski Ł., Dusza uwieczniona w kamieniu – znaczenie imienia w wierzeniach staroegipskich, *Maska. Magazyn antropologiczno-społeczno-kulturowy*, 2012, 16, 18–29.
- Eliade M. (1993). *Traktat o historii religii*, Łódź: Opus.
- ERŚ: *Encyklopedia: Religie Świata. Encyklopedia Gazety Wyborczej* (2005). J. Rawicz, Z. Bydlińska-Czer-nuszczak, E. Maziarska, W. Ostrowska (Eds.). Kraków: Mediasat Poland.
- Frazer J.G. (1922). *The Golden Bough*. доступно на: <http://www.sacred-texts.com/pag/frazer/index.htm>.
- Goraj N., Cieślewska J., Turowska-Rawicz M., Kałużna-Ross J. (2007). *Mitologie Świata: Mitologia ludów Czarnej Afryki*. Warszawa: New Media Concept / Rzeczpospolita.
- Hart G. (2005). *The Routledge Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses*. London–New York: Routledge.
- Kędzierski M., Zielona Sahara, czyli jak powstał starożytny Egipt, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, 2025, доступно на: https://nauka.uj.edu.pl/aktualnosci/-/journal_content/56_INSTANCE_Sz8leL-0jYQen/74541952/155929556.
- McDermott B. (2002). *Odczytywanie hieroglifów egipskich*. Warszawa: Muza.
- Parrinder E.G., *Divine Kingship in West Africa*, *Numen*, 1956, 3, 2, 111–121.
- Pinch G. (2002). *Handbook of Egyptian Mythology*. Santa Barbara–Denver–Oxford: ABC-CLIO.
- Rachet G. (2006). *Słownik cywilizacji egipskiej*. Katowice: Książnica.
- Richards A.I., *Keeping the King Divine*, *Proceedings of the Royal Anthropological Institute of Great Britain*

- and Ireland, 1968, 1968, 23–35.
- Schneider T. (2001). *Leksykon faraonów*. Warszawa-Kraków: PWN.
- Traunecker C. (2007). *Bogowie Egiptu*. Warszawa: Agade.
- Tymowski M. (1996). Systemy polityczne. Społeczeństwa bezpaństwowe i państwowe Afryki przedkolonialnej. Y: M. Tymowski (Ed.), *Historia Afryki do początku XIX wieku*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 732–765.
- Westermarck E., The Killing of the Divine King, *Man*, 1908, 8, 22–24.
- WHS: *Wielka historia świata*, tom 18: *Średniowiecze* (2007). Warszawa: Oxford Educational. 146–163.

IDEA OF “DIVINE KING” IN PHARAONIC EGYPT AND PRE-COLONIAL AFRICA IN COMPARATIVE PERSPECTIVE

Author: ŁUKASZ BYRSKI

Email: lukasz.byrski.uj@gmail.com

Faculty of Philology, Jagiellonian University

Introduction: Much of pre-colonial Africa's history is unknown due to a lack of writing systems south of the Sahara. Surviving oral accounts are incomplete. Researchers rely on Arabic chronicles, European travelers' records, and present-day African traditions to reconstruct the past. Charles Gabriel Seligman defined a "divine king" as a ruler who: 1) has power over nature; 2) serves as the universe's dynamic center, with strictly regulated actions influencing all beings; and 3) must be killed if his power wanes, to protect the world. This description also applies to the rulers of ancient Egypt.

Aim: This study is dedicated to the topic of divine kings and the similarities and differences between the concept of divine kingship on the African continent.

Materials and Methods: The paper uses reports published by anthropologists. The reports recorded certain African customs. These customs are then compared with sources from ancient Egypt. The analytical method was used.

Results: The results of the analysis demonstrate that ancient Egyptian traditions are not entirely disconnected from their African background, and this relationship should not be overlooked in interpreting ancient Egyptian customs.

Conclusions: The Egyptian pharaoh embodied the African “divine king” tradition, with the Sed festival replacing ritual regicide, as seen in other African cultures. Although revered, pharaohs were still considered mortal, as evidenced by historical assassination attempts. This dual view echoes the “Mandate of Heaven” idea: if chaos prevails, the ruler is not truly divine. Customs like sibling marriage set divine kings apart, reinforcing their unique status. Overall, Egyptian kingship shares strong ties with broader African traditions.

Keywords: divine king; pharaoh; ancient Egypt; pre-colonial Africa; anthropology; regicide